

UOT 338.43

Müsiq Cəfər oğlu CƏFƏROV
*ADAU-nun dissertantı***SOSIAL-İQTİSADI AMİLLƏRİN KƏND TƏSƏRRÜFATINDA MƏŞĞULLUQ SƏVİYYƏSİNİN YÜKSƏLDİLMƏSİNƏ TƏSİRİ***Xülasə*

Kənd təsərrüfatında məşğulluğun yüksəldilməsi özünü əsasən əmək bazarının çevikliyində, hərəkətliliyində, yaş və cins tərkibi baxımından əhalinin istehsalatda iştirak səviyyəsinə təsirində göstərir. Bu o deməkdir ki, cəmiyyət üzvlərinin həyat səviyyəsi, sağlamlığı, ticarət, sənaye, ictimai işə və s. kimi sahələrin səmərəli fəaliyyəti kənd təsərrüfatının inkişaf səviyyəsinə bilavasitə təsir göstərir. Bunlar sosial-iqtisadi amillərin iqtisadi proseslərdəki rolunu əhəmiyyətli şəkildə ortaya qoyur.

Açar sözlər: məşğulluq, sosial-iqtisadi amil, əmək bazarı, işsizlik, gəlir, səmərə.

Giriş

Aqrar sahədə məşğulluğun yüksəldilməsinin müasir konsepsiyası könüllü məşğulluqla xarakterizə olunan əmək bazarının çevikliyinə, hərəkətliliyinə, yaş və cins tərkibi baxımından əhalinin istehsalatda iştirak səviyyəsinə təsiri ilə özünü göstərir. Son illər kənd təsərrüfatı istehsalında işləyən əhalinin sayı və tərkibi azalmağa davam edir, istehsal prosesində iştirak edənlərin yaş həddinin artması müşahidə olunur. Bunun əsas səbəblərindən biri kənd təsərrüfatının fəaliyyət istiqamətləri ilə əlaqədardır. Ona görə də aqrar sahədə təsərrüfatçılıq subyektlərinin əsas vəzifəsi iş yerlərinin bərpası və artırılmasını, insan resurslarından səmərəli istifadəni, əmək məhsuldarlığının yüksəldilməsini və kənd təsərrüfatının idarəetmə sisteminin əsas qolu kimi stimullaşdırma tədbirləri hesabına işçilərin həvəsləndirilməsini təmin etməkdir. Bu, işçilərin ehtiyaclarının ödənilməsini, istehsalın səmərəliliyini və müəssisələrin rəqabətə davamlılığını artırmaqla insan resurslarının idarə edilməsi sisteminin daha müasir metodlarının tətbiqini zəruri edir.

Məlum olduğu kimi, kənd təsərrüfatı iqtisadiyyatın ən vacib sahələrindən biridir və onun başlıca vəzifəsi əhalini kənd təsərrüfatı məhsulları ilə təmin etmək, digər sahələrin xammala olan tələbatını ödəmək, daxili və xarici ticarətə səmərəli şəkildə inkişaf etdirməkdən ibarətdir. [2, s. 64] Bu o deməkdir ki, cəmiyyət üzvlərinin həyat səviyyəsi, sağlamlığı, ticarət, sənaye, ictimai işə və s. kimi sahələrinin fəaliyyət göstərməsi kənd təsərrüfatının inkişaf səviyyəsinə bilavasitə asılıdır.

Son illər kənd təsərrüfatı sistemi həyat keçirilən islahatlar nəticəsində köklü dəyişikliklərə məruz qalmışdır. Aqrar sahənin strukturu əsaslı şəkildə dəyişmiş, istehsalın şaxələndirilməsi prosesi genişlənmiş, yeni istehsal sahələri və təsərrüfatçılıq formaları yaradılmışdır. Bütün bunlar həm müsbət nəticələrə - yüksək texnologiyaların istehsalatda istifadəsi, maddi-texniki bazanın yaxşılaşdırılması, əsas vəsaitlərin yenilənməsi, iş şəraitinin yaxşılaşdırılması və s., həm də mənfi meyillərə - yeni texnologiyaların istifadəsi üçün əmək ehtiyatlarının hazır olmaması, yeni texnika və texnologiyaların əl əməyini sıxışdırması nəticəsində məşğulluğun azalması, iş yerlərinin məhdudluğu və s.-yə gətirib çıxarmışdır. Bu, sosial-iqtisadi amillərin iqtisadi proseslərdəki rolunu əhəmiyyətli şəkildə ortaya qoyur.

Kənd təsərrüfatında məşğulluq və sosial amillər arasında asılılıq

Mövcud işçi qüvvəsinin təcridən xidmət sektoruna keçməsinə hazırda kənd təsərrüfatının ən aktual problemlərindən biri kimi qeyd etmək olar. Ümumiyyətlə, aşağıdakı amillər bu cür problemlərin yaranmasına səbəb olur: kənd təsərrüfatı sektorunda ixtisaslı kadrların azlığı; kənd təsərrüfatında çalışan işçilərin keyfiyyət tərkibinin azalması; kənd təsərrüfatında çalışanların şəhərlərə axını; gənc mütəxəssislər üçün kənd təsərrüfatının cəlbediciliyinin iqtisadiyyatın digər sahələri ilə müqayisədə aşağı səviyyəsi; sosial infrastrukturla bağlı müəyyən problemlərin olması; kəndin və şəhərin həyat səviyyəsinə və şərtlərinə görə əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənməsi və s.

Qeyd edilən amillər, şübhəsiz ki, əmək ehtiyatlarının hərəkətinə təsir edir, onların kənd təsərrüfatı istehsalına meylinin azalmasına səbəb olur, bunun nəticəsində işçi qüvvəsinin bir növ yaşlanması baş verir, demoqrafik vəziyyət pisləşir və həyat keyfiyyətinin səviyyəsi aşağı düşür. Bu baxımdan kənd təsərrüfatı sahəsində sosial-iqtisadi vəziyyəti sabitləşdirmək və yaxşılaşdırmaq üçün aşağıdakı tədbirlərə önəm verilməsi zəruridir:

- kənd yerlərində yaşayış şəraitinin yaxşılaşdırılması;
- məişət kommunikasiyalarının - su təchizatı, qazlaşdırma və s. inkişaf etdirilməsi;
- çoxşaxəli sosial institutların inkişafı;
- kənd yerlərində mədəni və istirahət fəaliyyətinin canlandırılması;
- kənd yerlərində yol tikintisinin inkişafı;
- informasiya, məlumat və məsləhət xidmətlərinin formalaşdırılması;
- əmək bazarının genişləndirilməsi və cəlb ediciliyinin təmin olunması;
- kənd təsərrüfatı istehsalının əmək resursları ilə təmin edilməsi üçün stimullaşdırıcı şəraitin yaradılması.

Araşdırmalara əsaslanaraq qeyd etmək olar ki, kəndin sabit sosial-iqtisadi inkişafı üçün xüsusilə sosial sahələrin və infrastrukturun inkişafı, kənd əhalisi üçün normal yaşayış şəraitinin təşkili, kənddə qeyri-kənd təsərrüfatı fəaliyyətinin inkişafı, əmək bazarının genişləndirilməsi və kənd yerlərində özünüidarəetmənin inkişafı üçün dövlətin dəstəyinə ehtiyac var [3, s. 38]. Göstərilən problemləri həll etmək və insanların həyat keyfiyyətini yaxşılaşdırmaq məqsədilə kənd yaşayış məntəqələrinin tipini, burada yaşayan əhalinin sayını və yaş quruluşunu, nəqliyyat infrastrukturunun mövcudluğunu nəzərə alaraq, yuxarıda göstərilən müxtəlif sahələrdə sosial sahənin bir sıra müxtəlif vasitələrindən kompleks şəkildə istifadə etmək labüddür.

Həyata keçirilən bu cür tədbirlər nəticə etibarilə əhalinin kənd təsərrüfatı istehsalına marağının artmasına, beləliklə məşğulluğun yüksəlməsinə əhəmiyyətli təsir edə bilər. Mühüm iqtisadi kateqoriya olaraq məşğulluq əmək qabiliyyətli əhalinin sosial məhsul yaratmaq fəaliyyətidir. Tam məşğulluq iqtisadi cəhətdən fəal əhalinin istehsalda iştirak səviyyəsi ilə əlaqədar olan fəaliyyətdir. Bunlara məhsul, əmtəə və xidmət istehsalında iştirak edən şəxslər daxildir. İqtisadi cəhətdən fəal əhalinin əmək statusu müəyyən bir müddətdə işlədiyi günlərin sayına görə ölçülür.

Ədəbiyyatlarda iqtisadi aktiv əhali kateqoriyalarına aşağıdakılar daxildir: maddəli işçilər; daimi işçilər; mövsümi işçilər; obyektiv səbəblərə görə müvəqqəti işləməyən şəxslər; iş yerlərində peşə təhsili alan, təqaüd və ya əməkhaqqı alanlar.

Kənd təsərrüfatında məşğulluq səviyyəsinin mövcud vəziyyəti

Kənd təsərrüfatında məşğulluğun özünəməxsus xüsusiyyətləri var. Bunlar məşğulluğun iqtisadi şərtləri ilə əlaqələndirilir. Məlum olduğu kimi, kənd təsərrüfatında əmək torpaqla üzvi şəkildə bağlıdır. Burada torpaq əmək münasibətlərinin maddi daşıyıcısı rolunu oynayır. Əməyin nəticələri təbii-bioloji proseslərdən əhəmiyyətli dərəcədə təsirlənir. Kənd təsərrüfatında istehsal və əməyin mövsümlüü səbəbindən istehsal prosesində işçi qüvvəsinə qeyri-bərabər tələbat formalaşır. Bu baxımdan daimi və mövsümi əmək də fərqləndirilir. Daimi işçilər əsasən sabit həcmdə iş görməklə məşğul olur, mövsümi işləri yerinə yetirmək üçün isə mövsümi əmək cəlb olunur.

Məşğul əhalinin iqtisadiyyatın sahələri üzrə bölgüsünə nəzər saldıqda məlum olur ki, kənd təsərrüfatında sənaye, tikinti, nəqliyyat və anbar təsərrüfatı, informasiya və rabitə sahələrinə nisbətən daha çox işçi çalışmaqda yalnız digər sahələrdən geridə qalır. 2014-cü illə müqayisədə 2018-ci ildə kənd təsərrüfatında çalışanların sayının artım tempində isə fərqli vəziyyət müşahidə edilir. Belə ki, müqayisə olunan dövrdə kənd təsərrüfatında çalışanların sayı 4,7% artdığı halda sənaye, tikinti, nəqliyyat və anbar təsərrüfatı, informasiya və rabitə sahələrində müvafiq olaraq 10,9%, 6,1%, 9,8% və 6,1% təşkil etmişdir. İqtisadiyyatın sahələri üzrə cəmi işçilərin sayında 2014-cü ilə nisbətən 2018-ci ildə 6% artım qeydə alınmışdır [cədvəl 1].

Məşğul əhalinin iqtisadiyyatın sahələri üzrə dinamikası

İllər	Cəmi	o cümlədən					
		sənaye	kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq	tikinti	nəqliyyat və anbar təsərrüfatı	informasiya və rabitə	digər sahələr
min nəfər							
2014	4602,9	324,2	1691,7	334,1	185,1	59,2	2008,6
2015	4671,6	321,4	1698,4	336,4	197,1	60,3	2058,0
2016	4759,9	338,2	1729,6	343,8	198,4	61,2	2088,7
2017	4822,1	345,3	1752,9	347,9	201,0	61,7	2113,3
2018	4879,3	359,5	1770,8	354,5	203,2	62,8	2128,5
2014-cü illə müqayisədə 2018-ci ildə, faiz	106,0	110,9	104,7	106,1	109,8	106,1	106,0

Bu onu göstərir ki, baxmayaraq ki, kənd təsərrüfatında çalışanların sayı iqtisadiyyatın başqa sahələrini qabaqlayır, insanların iqtisadiyyatın digər sahələrinə marağının artması səbəbindən illər üzrə kənd təsərrüfatında daha aşağı artım tempi baş verir.

Məşğul əhalinin iqtisadiyyatın sahələri üzrə strukturunun təhlili göstərir ki, 2014-2018-ci illərdə kənd təsərrüfatında çalışanların ümumi iqtisadiyyatda çalışanların tərkibindəki xüsusi çəkisi 36,3%-36,7% arasında dəyişir. Sənaye, tikinti, nəqliyyat və anbar təsərrüfatı, informasiya və rabitə sahələrində bu göstərici 1,3%-7,4% səviyyəsində dəyişir [cədvəl 2].

Məşğul əhalinin iqtisadiyyatın sahələri üzrə strukturu, %-lə

İllər	Cəmi	o cümlədən					
		sənaye	kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq	tikinti	nəqliyyat və anbar təsərrüfatı	informasiya və rabitə	digər sahələr
2014	100	7,0	36,7	7,3	4,0	1,3	43,7
2015	100	6,8	36,4	7,2	4,2	1,3	44,1
2016	100	7,1	36,3	7,2	4,2	1,3	43,9
2017	100	7,2	36,4	7,2	4,2	1,3	43,7
2018	100	7,4	36,3	7,3	4,2	1,3	43,5

2018-ci ilin göstəricilərinə nəzər saldıqda məlum olur ki, kənd təsərrüfatında çalışanların xüsusi çəkisi 36,3%, sənayenin 7,4%, tikintinin 7,3%, nəqliyyat və anbar təsərrüfatının 4,2%, informasiya və rabitə sahələrinin 1,3%, digər sahələrin 43,5% təşkil edir [rafik 1].

Sosial müdafiə tədbirləri ilə bağlı mövcud vəziyyətin təhlili

Araşdırmalar göstərir ki, əhalinin məşğulluq səviyyəsinə onların iqtisadi və sosial baxımdan stimullaşdırılması ciddi şəkildə təsir göstərir. Təsədüfi deyil ki, “Məşğulluq haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda sosial müdafiəyə xüsusi ehtiyacı olan şəxslərin məşğulluğu üçün aşağıdakı əlavə təminatlar nəzərdə tutulur:

- dövlət sosial müdafiəyə xüsusi ehtiyacı olan və işə düzəlməkdə çətinlik çəkən şəxslərə əlavə iş yerləri və sosial müəssisələr yaratmaq, onlar üçün uyğunlaşdırılmış təlim proqramları əsasında peşə hazırlığı kursları təşkil etmək, habelə kvota müəyyən etmək yolu ilə əlavə təminatlar verir;

Əmək qabiliyyətli əhalinin inkişaf sürətinin əməyə tələblə nisbətini ifadə edən demografik amillər əmək bazarlarının fəaliyyətinə ciddi şəkildə təsir edə bilər. Əmək bazarına və onun fəaliyyətinin səmərəliliyinə daha çox təsir edən isə sosial-iqtisadi amillərdir. Onların arasında istehsalın səviyyəsi, istehsaldakı struktur dəyişiklikləri; mülkiyyət və təsərrüfatçılıq formalarındakı dəyişikliklər; maliyyə-kredit, investisiya, xarici iqtisadi sahələrdəki vəziyyət, əhalinin gəlirlərinin səviyyəsi və s.

Kənd təsərrüfatında əmək ehtiyatlarından səmərəli şəkildə istifadənin vacib şərtlərindən biri də istehsalın ixtisaslaşmasının, təmərküzləşməsinin dərinləşməsi və şaxələndirmənin genişləndirilməsi, innovativ texnologiyaların tətbiqi, təsərrüfatlararası kooperasiya və inteqrasiyanın genişləndirilməsidir. Bu tədbirlər əmək resurslarından daha səmərəli istifadəni şərtləndirməklə onların maddi və sosial rifahının yaxşılaşmasına, bütövlükdə kənd təsərrüfatının sosial-iqtisadi inkişafına müsbət təsiri ilə özünü göstərir.

ƏDƏBİYYAT

1. "Məşğulluq haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu. 29 iyun 2018-ci il.
2. Коваленко Н.Я. Экономика сельского хозяйства. Издательство: ЮРКНИГА 2004. С. 384.
3. Якшибаева Г.В. Трудовая миграция как фактор социально-экономического развития региона. Монография. Издательство Русайнс 2017. с. 237
4. www.stat.gov.az

Мушфиг Джафар оглы Джафаров
диссертант Азербайджанского Государственного
Аграрного Университета

Влияние социально-экономических факторов на рост занятости в сельском хозяйстве

Резюме

Увеличение занятости в сельском хозяйстве в основном отражается в гибкости и мобильности рынка труда, влиянии на уровень участия населения в производстве с точки зрения возрастного и гендерного состава.

Это означает, что эффективная деятельность уровня жизни членов общества, здоровья, торговли, промышленности, общественное питание и т. д. напрямую влияет на уровень развития сельского хозяйства. Это значительно подчеркивает роль социально-экономических факторов в экономических процессах.

Ключевые слова: *занятость, социально-экономический фактор, рынок труда, безработица, доход, производительность.*

Mushfig Jafar Jafarov
dissertation candidate of
Azerbaijan State Agrarian University

The impact of socio-economic factors on increasing employment in agriculture

Summary

The increase in employment in agriculture is mainly reflected in the flexibility and mobility of the labor market, the impact on the level of participation of the population in production in terms of age and gender composition. This means that the living standards, health, trade, industry, catering, etc. of the members of the society are affected. The effective operation of such areas has a direct impact on the level of agricultural development. These highlight the role of socio-economic factors in economic processes.

Key words: *employment, socio-economic factor, labor market, unemployment, income, productivity.*